

ANKARA'NIN TÜRK HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ VE ŞEHRİN İLK TÜRK FATİHİ

HASAN AKYOL*

Giriş

Ankara şehri, kuruluşundan itibaren Anadolu coğrafyasındaki jeostratejik konumu dolayısıyla Anadolu'ya hâkim olmak isteyen güçlerin hedefi olmuş ve birçok devlet tarafından ele geçirilmiştir. Şehir etrafında paleolitik çağdan itibaren yerleşim gören yerler bulunmakla birlikte, şehir merkezinde ilk yerleşimin mevcut arkeolojik ve tarihî veriler ışığında Frigler tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir.¹ Frig hâkimiyetinden (M.Ö. VIII-VII. yüzyıllar) Türk hâkimiyetine kadar geçen sürede şehir, sırasıyla Lidya, Pers, Büyük İskender ve halefleri, Galatlar ile Roma/Bizans hâkimiyeti altında bulunmuştur. Şehre hâkim olan devletler zamanında şehri kısa süreliğine de olsa ele geçirmiş veya ele geçirmeyi denemiş güçler arasında Gotlar, Sabarlar, Tedmurlular (Zenobia), Sasaniler, Emeviler, Abbasiler ve Pavlikanlar sayılabilir. Ankara, müstahkem kalesi ve jeostratejik konumu dolayısıyla bu güçleri kendine çekmiştir. Türklerin Orta Anadolu'da faaliyet göstermeye başladıkları XI. yüzyılın ikinci yarısında Ankara, siyasî olarak Bizans'a bağlı önemli bir merkez idi.

Ankara'nın Anadolu coğrafyasındaki önemli konumu şehrin, etrafındaki yerleşimlerin merkezi olmasını sağlamış ve şehir, Roma/Bizans hâkimiyeti boyunca önemli idarî bir merkez olmuştur. Ankara, Romalıların Galatia Krallığına son vererek Roma'ya bağlı bir eyalet haline getirmeleriyle oluşturulan Galatia Eyaleti'nin metropolisi/başşehri olmuştur.² Diocletianus döneminde (284-305) imparatorluk idarî teşki-

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa/TÜRKİYE, hasanakyol06@mynet.com

¹ Hasan Akyol, *Roma-Bizans Döneminde Ankara (Siyasî, Fizikî, İdarî, Sosyo-Ekonomik ve Dinî Yapı)*, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014, ss. 56-66.

² Cassius Dio, *Roman History*, İngilizceye çev. Earnest Cary, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1970, LIII. 26; Strabon, *Geography*, Bohn's Classical Library, London 1854; Eserin Anadolu ile ilgili kısmının çevirisi: *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, XII. 5; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae/Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2007, VII.10; Afif Erzen, *İlkçağda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 51; Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları,

latlanmasında yapılan düzenleme ile eyaletler daha küçük parçalara bölünerek on iki *diocesis* oluşturuldu. Anadolu eyaletleri, *Diocesis Asiana*, *Diocesis Pontus*, *Diocesis Orientis* olmak üzere üç idarî bölge altında birleştirildi. Ankara'nın merkezi bulunduğu Galatia Eyaleti, bu üç idarî bölgeden *Diocesis Asiana* ve *Diocesis Pontus* arasında paylaşıldı. Bu düzenlemeden sonra Galatia Eyaleti kaynaklarda, *Galatia prima* ve *Galatia secunda/salutaris* adlarıyla ikiye ayrılmış şekilde anılmaya başlandı ve Ankara, Galatia Prima'nın metropolisi oldu.³

İmparatorluk, Sasani ve hemen ardından Arap saldırılarıyla Heraclius döneminde idarî alanda yeni bir düzenlemeye gitti ve yapılan düzenlemeyle küçük eyaletler *thema* denilen daha büyük idarî bölümlere ayrıldı. Bu sistemle Anadolu'nun müstahkem şehirleri ve kaleleri, kırsal nüfusun toplanma noktaları olarak işlev görmüşler ve bir yabancı istilâ hareketi başladığında insanlar ve hayvanlar korunaklı ve güvenli bir şekilde geri çekilebilmiştir. Böylece Ankara, kalesiyle güvenliğin ortadan kalktığı zamanlarda bir kale-kente dönüşmüş ve şehir idaresinde askerî valiler görevlendirilmiştir.⁴ Dolayısıyla Diocletianus ve Constantinus döneminden beri sivil ve askerî güçlerin klasik ayrımı ortadan kalkmıştır. Ankara, Heraklius (Heraclius) döneminde oluşturulan Opsikion temasının merkezi olmuştur.⁵ III. Leon (717-741) ve V. Constantinus (741-775) dönemlerinde imparatorluk idarî teşkilatlanmasında yeni bir düzenleme yapılarak büyük themalar bölünmek suretiyle küçültülmüş ve Ankara, yeni oluşturulan Bucallerian temasının merkezi olmuştur.⁶ Ankara, Roma-Bizans döneminde önemli bir merkez

İstanbul 1985, s. 44; M. Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, EÜ, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2000, s. 106; Akyol, *a.g.t.*, s. 91.

³ Hieroclis, *Synecdemus*, Ed. A. Burckhardt, Lipsiae: Aedibus B. G. Tevberni, 1893, 696. 5; John Anthony Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, c. II, Oxford University Press, Oxford 1832, s. 85; A. H. M. Jones, *Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, Oxford 1998, ss. 166-169; Kaya, *a.g.e.*, s. 150; Ioannes Malalas, bu düzenlemeyi İmparator Theodosius dönemi olayları içerisinde aktarmaktadır (Bkz. Ioannes Malalas, *The Chronicle*, İngilizceye çev. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, Melbourne 1986, XIII. 44).

⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 89vd.; C. E. Bosworth, "The Byzantine Defence System in Asia Minor and the First Arab Incursions", *The Arabs, Byzantium and Iran*, Variorum Collected Studies Series: CS529 (1996), s. 120, 121; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 180.

⁵ Bosworth, *a.g.m.*, s. 123; Gregory, *a.g.e.*, s. 178; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 53; Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *Tarih Dergisi*, sy. XXXIII (Mart 1980/81) (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı'ndan Ayrı basım), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1982, s. 135; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997, s. 316.

⁶ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, CFHB, c. I, Ed. Gy. Moravcsik, İngilizceye çev. R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington 1967, s. 237; İbn Havkâl, *Kütüb-ı Süretü'l-Arz*, Nşr. J. H. Kramers, Brill, Lübnan 1938, s. 193; Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris el-Hüsnî et-Talebî, el-İdrisi, *Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirakî'l-âfâk*, Âlemül'l-Kütüb, Beyrut 1989, c. 2, s. 804; Ebu Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, İbn Hurdazbih, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâr Sâdir, Ofset Leiden, Beyrut, 1889, c. I, s. 98 (Eserin Türkçe Çevirisi için bkz. İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları,

olma işlevini Türk hâkimiyetine kadar sürdürmüştür. Şehir Türk hâkimiyetine girdikten sonra da tarihî merkezlik rolünü devam ettirmiştir. Ankara'nın yaşadığı işgaller sonrasında yine büyük bir eyaletin merkezi oluşu, bölgede merkez olmaya Ankara'dan daha nitelikli bir namzedin olmadığı, dolayısıyla şehrin öneminin devam ettiğinin göstergesidir. Ankara'nın düşman saldırıları döneminde merkezi olduğu Opsikion ve Bucallerian themalarının öncelikli görevi başkent Konstantinopolis'i korumak olup ikincil görevi ise, doğu ordularının lojistiğini yapmaktır. Şehir, idarî açıdan Türklerin Orta ve Batı Anadolu'da faaliyette buldukları sırada, *strategos* ünvanlı askerî vali tarafından yönetilen Bucallerian themasının merkezi idi.

VII. yüzyıla kadar kale ve etrafındaki alana yayılmış bulunan şehir, 622 yılındaki Sasani istilası⁷ ve sonrasında başlayan Arap saldırılarıyla kale içine sıkışmış ve kale dışında kalan eserlerin bir kısmıyla kale surları yeniden yapılmıştır. Ankara surlarında görülen büyük orandaki devşirme malzeme bu duruma işaret etmektedir. Arap kaynaklarında Ankara'dan harap şehir olarak bahsedilmesi de surlar dışındaki yapıların istila dönemlerinde zarar görmüş olduğuna işaret etmektedir.⁸ VII. yüzyılın başlarına kadar Hacı Bayram tepesi ve Çankırıkapı'ya kadar yayılmış olan şehir, Sasani ve Emevî/Abbasi akınları sonucunda fizikî olarak Türk hâkimiyetinin arifesinde akropol tepesine hapsolmuş ve askerî yönü ön plana çıkmış bir kale-kent hüviyetini almıştır.

Şehrin Türk Hâkimiyetine Girişi

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan komutasında 26 Ağustos 1071 tarihli Malazgirt Meydan Muharebesini kazanan Selçuklular, zaferin akabinde hızla Anadolu'yu hâkimiyetleri altına almaya başladılar. Bizans kaynaklarına göre Malazgirt Meydan Muharebesi'nden bir yıl sonra Türkler, Batı Anadolu'ya ve Marmara sahillerine kadar ilerlemişlerdi. Ankara'nın batısında Sakarya Nehri havalisi ve ötesinde faaliyette bulunan Türk birliklerinin başında Artuk Bey bulunmaktaydı.⁹ Türklerin bu bölgelerdeki

İstanbul, 2008) Clive Foss, "Late Antique and Byzantine Ankara", *DOP*, c. 31(1977), s. 76; Semavi Eyice, "Bizans Döneminde Ankara", *Anadolu Araştırmaları*, sy. XIV (Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan), İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s. 255; Bosworth, "Byzantium and the Syrian Frontier in the Early Abbasid Period", *The Arabs, Byzantium and Iran*, Variorum Collected Studies Series: CS529 (1996), s. 55.

⁷ 622 yılında Ankara'nın Sasaniler tarafından işgal edilmesi hakkında bkz. Theophanes Confessor, *The Chronicle*, haz. Cyril Mango, Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997, s. 434; Georgius Cedrenus, *Historiarum Compendium*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, c. I, Bonnæ 1838, s. 717; Agapius (Mahboub) De Menbidj, *Kıtab Al-Uman*, c. 2, haz. Alexandre Vasiliev, Paris 1909, s. 198; *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi*, Birinci Kısım (622-1042), çev. Hrant D. Andreasyan, (TTK'da henüz yayınlanmamış tercüme), Ankara 1944, s. 5; Peter Purton, *A History of the Early Medieval Siege c.450-1200*, The Boydell Press, Woodbridge 2009, s. 50; Akvol, *a.g.t.*, s. 126.

⁸ *أنقرة و هي مدينة كبيرة خراب* X. yüzyıl Arap coğrafyacılarından İbn Havkal, Ankara'dan harabe halinde büyük şehir olarak bahsetmektedir (İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 195).

⁹ Nicephorus Bryennius, *Commentarii*, Recognovit: Augustus Meineke, Bonnæ 1886, ss. 63-66, Eserin

faaliyetlerini engelleyebilecek bir Bizans ordusu da Malazgirt sonrasında mevcut değildi. Türkler tesadüfi yağmacılar değillerdi ve Bizans'ın elinde bulunan geniş bir coğrafyaya egemen olan Ankara ile ilgilenmemiş olamazlardı. Zira Orta Anadolu coğrafyasında hâkimiyet kurmak belli başlı kilit noktaları tutmaya bağlı idi. Anadolu'nun kilidi mesabesinde bulunan bu yerler Eskişehir, Ankara, Konya, Amasya, Sivas ve Kayseri idi. Çünkü bu şehirler plato boyunca uzanan ana yollara hâkimdi.¹⁰ Bu şehirlerden Ankara, Türklerin batı bölgelerinde fetihler yaptığı bir sırada, güçlü istihkâmları sayesinde Malazgirt'ten hemen sonra Türk hâkimiyetine girmemiş ve iki yıl Türk saldırılarına karşı koymuştur. 1071-1073 tarihleri arasında Ankara'nın Türk topraklarında bir Bizans adası gibi kaldığı kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Ankara tarihi ile ilgili çalışmalarda şehrin Türk hâkimiyetine giriş tarihi net olmadığı gibi şehri ele geçiren ilk Türk fatihinin kimliğinin de belirsiz olduğu görülmektedir. Bazı çalışmalarda, şehrin Türk hâkimiyetine girişi belirgin olmadığından, bu bahis atlanarak doğrudan Ankara'nın Selçuklular dönemi hakkında malumat verilmekte¹¹, bazı çalışmalarda ise şehir tarihinin bu karanlık bahsi, kaynaklar ışığında işlenmeye çalışılmaktadır. Paul Wittek, *Orta Zamanlarda Ankara* adlı makalesinde, Alexios ve İsaakios kardeşlerin şehirden ayrılmaları sırasında, şehre saldırmak için hazır bulunan bir Türk birliğinden gizlenerek şehirden çıkışlarına istinaden, onların şehirden ayrılmalarının ardından Ankara'nın bu Türk birliği tarafından 1073 yılında alındığını bildirmekte ancak şehrin fatihini belirtmemektedir. Zira Ankara'nın Bizans kaynaklarında son kez anılışı da bu olay vesilesiyledir.¹² Besim Darkot'un çalışmasında geçen şu ifadeler meselenin belirsizliğini gösterir mahiyettedir: "...Türkler tarafından sıkıştırıldığı biliniyor; fakat bundan az sonra Türklerle teslim olmuş bulunması melhuzdur. Şehri ilk defa işgal eden Türk kumandanının kim olduğu da bilinmiyor. Bunun bizzat Selçukî hükümdarı veya onun bir kumandanı yahut müstakîl bir zümrenin (Danışmendiler?) reisi olması da mümkündür. Her hâlde bu devir, Ankara'nın ve umumiyetle Anadolu'nun tarihinde karanlık kalmış bir safha teşkil eder..."¹³ Daha sonraki çalışmalarda da Ankara'nın Türk hâkimiyetine giriş tarihi olarak 1073 yılı verilmekte ve ilk fatihinin kim olduğunun bilinmediği kaydedilmektedir.¹⁴

Türkçe çevirisinde Türklerin ilerleyişi ve faaliyetleri için bkz. Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, ss. 78-88; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 144, 145; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, ss. 201-205; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 51, 52.

¹⁰ Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204*, Longman Press, London-New York 1997, s. 118.

¹¹ Hayrettin Âbidin, *Tarihte Ankara İstiklâl Harbi ve Busa Hatıratı*, Semih Lütfi Matbaası, 1934, s. 12; Kemal Bağlum, *Beş bin Yılda Nereden Nereye Ankara*, Ankara, 1992, s. 40; Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıç, *Tarih İçinde Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2008, c. 1, s. 103, 104.

¹² Paul Wittek, "Orta Zamanlarda Ankara", *Çığır Gençlik ve Kültür Mecmuası*, çev. Nurettin Ardıç, c. IV, sy. 46 (1936), s. 83.

¹³ Besim Darkot, "Ankara", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, c. 1 (1965), s. 441.

¹⁴ Nurettin Can Gülekli, *Ankara Tarih-Arkeolojisi*, Doğu Matbaası, Ankara 1948, s. 46; Foss, *a.g.m.*, s. 83;

Ankara tarihi ile ilgili çalışmaların Türk hâkimiyetinin başlangıcı olarak 1073 yılını vermelerinde şehrin Bizans kaynaklarındaki son zikredilişi vardır. Bizans kaynaklarında şehrin son anılışı, Alexios'un, kardeşi İsaakios'u kurtarmak için Ankara'ya gelişi ve Onunla birlikte şehirden ayrılışı vesilesiyledir. Nicephorus Bryennius'un aktardığı bilgiler, şehrin Türkler tarafından çevrelenmiş ve her an düşmek üzere olduğunu göstermektedir. Bu kaynağın aktarımına göre Alexios Komnenos, İç Anadolu'ya 1073 yılında bir sefer düzenlediğinde geçtiği her yerde savaşmak zorunda kaldı. Kardeşi İsaakios, Kappadokia'da bir çatışmada (Eksükoğlu Artuk Bey tarafından¹⁵) ele geçirildiğinden¹⁶ Alexios, O'nu bulmak ve kurtarmak için yola çıktı. Duyumlarına göre kardeşi İsaakios, Ankara'da güvendedi. Bunun üzerine Alexios, Ankara'ya geldi. Ancak duyumlarının doğru olmadığını gördü. Ankara'yı kardeşi hakkında bilgi toplamak için bir üs olarak kullandı ve kardeşinin Türkler tarafından fidye için tutulduğunu öğrendi. Alexios, bu haber üzerine kardeşini kurtarmak için gereken parayı (fidye-i necât) ayarlamak için İstanbul'a gitti ve hızla Ankara'ya geri döndü. Alexios, şehre gece vakti geldi. Muhtemelen O, Türklere yakalanmamak için gündüz gizlendi ve gece

Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları, Ankara 2005, s. 61; N. G. Krieyev, *Ankara*, Uzdatelstvo Nauka Glounoya Redaksiya Vostoçnoy Literatury, Moskvo 1972, s. 27; *1973 İl Yıllığı*, Ankara Valiliği Yayınları, Ankara 1973, s. 6; Vedat İdil, *Ankara The Ancient Sites And Museums*, Net Turistik Yayınlar, İstanbul 2001, s. 13; Demet Börtüçene, *Bir Zamanlar Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, t.y., s. 15; Haluk Sargın, *Antik Ankara*, Ankara 2004, s. 18; Rıfat Özdemir, "Dünden Bugüne Ankara", *Türk Yurdu*, c. 22, sy. 176 (Ankara Sayısı) (2002) s. 40; Tuğrul Akçura, *Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Hakkında Monografik Bir Araştırma*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1971, s. 16; Abdülkerim Özeydin, "Ankara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (1991), s. 203; Aktüre Sevgi, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Hakkında Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara, Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, derleyen: Aysel Tükel Yavuz, ODTÜ-Ankarahlı Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 14; Toni M. Cross, Gary, Leiser, *A Brief History of Ankara*, Indian Ford Press, Vacaville, California 2000, s. 98; Burhanettin Baykurt, *Ankara Akıncı Ovası Tarihi ve Kültürü*, Kazan Ofset, Ankara 2003, s. 31; Hasan Sinan Sülünler, "The Citadel of Ankara": *Aspects of Visual Documentation and Analysis Regarding Material Use*, A Thesis Submitted to The Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Ankara 2005, s. 33; Feridun Büyükyıldız, *Başka Kent Ankara*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2009, s. 15.

¹⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, c yayımları, İstanbul 1944, s. 88; Turan, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁶ Malazgirt Zaferi'nden sonra yapılan Selçuklu-Bizans barış antlaşmasının, Romanos Diogenes'in ölümü sebebiyle bozulması üzerine, Sultan Alp Arslan'ın emriyle Selçuklu şehzade ve emirleri, Anadolu'da fetihlere devam etmekte idiler. Bu bağlamda başta Kutalmışoğulları Süleymanşah, Mansur, Alp İlig ve Devlet olmak üzere, Artuk, Tutak ve diğer Selçuklu emirleri, Kızılırmak'ı geçip Orta Anadolu yönünde fetihlere devam ettiler. Bunun üzerine yeni Bizans İmparatoru VII. Mihail Dukas, bu Selçuklu fetih hareketlerini durdurmak amacıyla İsaakios Komnenos ve kardeşi Aleksios'u Frank başbuğlarından Ursel ile birlikte Anadolu'ya gönderdi. Bizans kuvvetleri Kayseri'ye gelince Ursel, aralarının açıldığı başkumandan durumunda bulunan İsaakios'a isyan ederek, 400 atlısıyla Bizans ordusundan ayrılıp, Sivas yönüne hareket etti. Onu yakalamak ve cezalandırmak amacıyla harekete geçen İsaakios, Kayseri yörelerinde, Selçuklu kuvvetleriyle giriştiği savaşta yenilgiye uğrayıp tutsak alındı (İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 54; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 28).

yol aldı. Ankara'ya geldiği gece, şehrin kapılarını kapalı buldu ve kapıların açılmasını istedi. Ancak muhafızlar kapıları açmaya korktular ve tereddüt ettiler. Çünkü civarda bir yerde Türkler konaklıyordu. Alexios'tan kendisini tanıttırmasını istediler. O kendisini tanıttırırken sesini duyan kardeşi İsaakios, sesini duyarak kapıları açtırdı ve sevinçle Alexios ve maiyetini kaleye aldı. İsaakios, bölge şehirleri tarafından fidyesi ödenmiş ve Alexios'la aynı gün Ankara'ya gelmişti. İki kardeş, dinlenmek ve atlarını dinlendirmek için şehirde üç gün kaldılar. Daha sonra başkente geri döndüler.¹⁷ Bryennius'un bu aktarımından Ankara'nın içinde bulunduğu durumun vehâmeti anlaşılmaktadır. Muhtemelen müstakbel İmparator Alexios ile kardeşi İsaakios'un şehirden ayrılmasından sonra civarda bekleyen Türk birlikleri şehre saldırmış ve şehir, bu olayın üzerinden fazla zaman geçmeden Türk hâkimiyetine girmiştir.

Ankara'nın 1073 yılında, Kutalmışoğlu Mansur tarafından Selçuklu topraklarına katıldığı ileri sürülmekle birlikte, bu iddianın dayandığı mevcut bir bilgi veya belge bulunmamaktadır. Şehrin ilk fatihinin Kutalmışoğlu Mansur olduğu bilgisine bir kaynak gösterilememesi de bunu göstermektedir.¹⁸ Bu iddiayı destekleyecek bir bilgi, ne Bizans kaynaklarında ne de Türk kaynaklarında mevcut değildir. Ayrıca Artuk Bey gibi komutanlar batıya ilerlerken, kuzey yolunu kullanmışlar; Kutalmışoğulları ise, batıya ilerleyişlerinde güney yolunu kullanmışlardır.¹⁹

Şehir tarihi ile ilgili çalışmalarda Şehrin ilk Türk fatihinin Emir Tursan (Turasan) Gazi olduğu da iddia edilmektedir.²⁰ Bu iddiayı ilk dile getiren Abdizade Hüseyin Hüsameddin'in verdiği bilgilerin Danişmendnâme'den alındığı, Ankara valisi Kaytal ve kızı Gülnuş Banu hakkındaki alıntılardan anlaşılmaktadır.²¹ Seyyah Kandemir, şehrin ilk Türk fâtilhinin Emir Tursan olduğu iddiasını Abdizade Hüseyin'in kullandığı şu ifadelere dayandırmaktadır: "...*Canik ve Şarkî Karahisar havalisi Sulu Bey, Çankırı havalisi Çavlı Bey, Kayseri ve Ankara havalisi Tursan Bey gibi zatlerin himmetleriyle fetholunarak eski Pon ve Kapadokya kıl'aları kâmilen Melik Ahmed Danişmend Gazi hükmine girdi...*"²² Emir Tursan (Sultan Turasan) Danişmendnâme'de Kayseri fatihi olarak anılmakta ve Turasan'ın kendine bağlı emirlerle birlikte Kayseri'den İstanbul'a kadar olan bütün şehirleri harap ettiğinden bahsedilmektedir.²³ Abdizade Hüseyin'in Ankara'nın ilk Türk fatihi

¹⁷ Bryennius, ss. 63-66(Türkçe çevirisinde ss. 78-80), Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Burhanceddin Matbaası, İstanbul 1944, s. 85; Foss, *a.g.m.*, s. 82, 83.

¹⁸ Abdülkerim Erdoğan, *Unutulan Şehir Ankara*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 101.

¹⁹ Cahen, *a.g.e.*, s. 89.

²⁰ Amasyalı Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Hikmet Matbaası, Dersaadet, 1327, c. 2, s. 288; Seyyah Kandemir, *Ankara Vilâyeti*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932, s. 104; Süavi Aydın ve diğerleri, *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 128.

²¹ *Danişmend-nâme*, 167a/12, 168a/10-15, 168b/3, 169a/12-14, 170a/13, 184b/14, 185a/6, 192a/10-12, 195b/10, 196a/12-14, 196b/3-12, 201b/11, 209a/7, 220b/4-8, 222a/4, 255a/10-13.

²² Seyyah Kandemir, *a.g.e.*, s. 104, 105.

²³ *Danişmend-nâme*, 201a; Abdizade Hüseyin'in Çankırı havalisi fatihi olarak Çavlı'yı anması da tarihi

olarak Emir Tursan'ı anması, Dânişmendnâme'de Emir Tursan'ın Kayseri-İstanbul arasındaki bütün şehirleri harap ettiği yönündeki rivayete dayanıyor olmalıdır. Zira kaynaklarda, Emir Tursan'ın Ankara ile ilişkisine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Malazgirt Meydan Muharebesinden sonra Artuk Bey'in Sakarya havalisine kadar olan bölgedeki faaliyetleri, şehrin Artuk Bey tarafından alınmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Bizans kaynaklarında Ankara ve havalisinde faaliyetleri zikredilen en önemli Türk komutanı Artuk Bey'dir.²⁴ Claude Cahen, Artuk Bey'in Ankara'nın batısındaki faaliyetlerine istinaden O'nun, Sultan tarafından Orta Anadolu'daki Türkmenleri organize etmesi için gönderildiğinden şüphelenmekte, ancak bu durumun kesin olmadığını ifade etmektedir.²⁵ Ankara ve çevresinde 1071 sonrasında en etkili Türk komutanının Artuk Bey olduğu göz önüne alındığında, Ankara'nın ilk Türk fâtihinin de Artuk Bey olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Kaynakların verdiği bilgiler ışığında ortaya çıkan bu ihtimali Dânişmendnâme'deki veriler, hakikat boyutuna taşımaktadır.

Dânişmendnâme'de Ankara şehri Engüri, Engüriyye ya da Ma'muriyye olarak anılmaktadır.²⁶ Dânişmendnâme'nin müstensih nüshaları içerisinde müellif nüshasına

kaynaklara dayanmamaktadır. Bu hususta Osman Turan'ın şu ifadeleri önemlidir: "... *Anadolu fetihlerinde tanınmış ve bir takım devletler kurmuş Kutalmış oğlu Süleyman ve kardeşleri, Dânişmend oğlu Gümüş-tekin Ahmed Gâzi, Mengüçük Gâzi, Çavlı ve Porsuk Beylerin de Malazgird muharebesinde bulunduğunu muahhar müellifler yazarsa da bu husus çağdaş kaynaklarca teyit edilememiştir. Bu münasebete... Türkiye Selçukluları devletinin kurucusu Süleyman ve kardeşlerinin bu tarihî meydan muharebesinde bulunmadığını burada derhal belirtmeliyiz...*" (Turan, *a.g.e.*, s. 26); Abdizade'nin Çavlı, Emir Tursan gibi fatihleri Çankırı ve Ankara ile ilişkilendirmesinde Dânişmend-namedeki anlatılar rol oynamış olmalıdır. Dânişmend-namede farklı zamanlarda yaşamış tarihî şahsiyetler, aynı olaylar içerisinde anılmaktadır. (Dânişmend Gazi ile Battal Gazi'nin birlikte aynı olaylarda anılması gibi) Çavlı'nın Anadolu siyasi olaylarında anılmaya başlanması, I. Kılıç Arslan döneminin sonlarındadır(1107). (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, c. 9, s. 106, 107; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987, c. 2, s. 346, 347; Azimî, *Azimî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 36; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977, c. 2, s. 147, 148; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, c. 2, s. 11; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 1996, ss. 56-58; Güray Kırpık, Hasan Akyol, "I. Kılıç Arslan (1092-1107)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 292.)

²⁴ Bryennios, ss. 95-97; Attalates, s. 201, 202; Zonaras, 143, 144; Turan, *a.g.e.*, s. 51, 52; Fatih Özmen, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara* adlı yüksek lisans tezinde bu ihtimale şu şekilde değinmektedir: "şehrin 1073 yılında Türklerin eline geçtiği bilinmektedir. Fakat Ankara'nın ilk olarak hangi Türk kumandanı tarafından fethedildiği bilinmemekle birlikte bir ihtimal dahilinde Osman Turan'dan alınan bilgiye göre, Anadolu'ya Alp Arslan tarafından gönderilen Eksükoğlu Artuk Bey kumandasındaki Türk akıncıları tarafından ele geçirildiği söylenebilir..." (Fatih Özmen, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 7)

²⁵ Cahen, *a.g.e.*, s. 88.

²⁶ Dânişmendnâme'de geçen şu cümleler bu kullanımı açıkça göstermektedir: "...kim Ma'muriyye ya'ni Engüri Sultânudur...; ...ve bu yana Ma'muriyye ya'ni Engüriyye'ye dek açalım..." Dânişmend-nâme, haz. Necati Demir,

en yakını olduğu ifade edilen²⁷ Muallim Cevdet nüshası dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Artuk Bey'in Ankara ile olan alakası anlaşılmaktadır. Eserde, Ankara'nın Artuk Bey ve Danişmend Gazi tarafından alınışı şu şekilde anlatılmaktadır:

"...Ahmet Serkis²⁸cytdi: "Yarın çeri atlanmasun, cenge meşgul olsun. Çün giçe ola, ben bu şehri alam." didi. Melik çün anı işitdi, şad oldı. Buyurdi, karavula bindi, çeri sakladı.

Çün sabah oldı, namaz kıldılar. Çeri kal'a üstine vardılar. Ahmed Serkis haymesinde oturdi, bir nâme yazdı. Rum dilince kim: "Titi miti, bu name benden kim Serkis'em. Senün katuna kim Nastor'sın. Bilgil ve âgâh ol gıl kim ben kıldugum işlere pişman oldum. Dilerem ki girü sizün katunuza varam. Anun-ıçun ki Melik beni mahala almadı, gözine göstermedi. Dahı 'ammum Kaytal'ı öldürdi. Andan Şattat'ı öldürdi. Gönlim bunlardan öndi. Dilerem ki bu giçe Melik'ün başını kesem, dahı senün katına iletem. Eger böyle kılursam benüm günahım yüzi me urmayasın, suçumu 'afv idesin. İmdi nâme sana varıçak, tiz cevâb bildüresin ki ben dahı iş üstüne olam." didi. Derhal atlandı, savaş yirine geldi, terkeşindan bir ok çıkardı, nameyi oka bağladı, okun demürin çıkardı, okı kal'aya atdı. Ok varup kal'a içine düşdi. Ol okı bulup Nastor'a getürdiler. Nastor bu haberi bildi, sevindi, şad oldı. Buyurdi, tiz cevab yazdılar ki: "Ey Serkis! Âhir sen bilürsin ki salıbler, ruhbânlar hakdur. Melik bir zâlim câzûdur. Kaytal ve Şattat gibi begleri gördün ki n'yledi. İmdi gerekdür ki merdane olup Melik'ün başın kesüp benim katuma getüresin. Ma'mûriyye'yi sana virem. Seni Rum çerisine ser-leşker kılam. El bir iyleyüp bu câzûları ortadan götürevüz. Dahı kendü kızım Masiyya Bânû'yi sana virem." didi. Dahı ol nâmeyi ok-ıla atdılar..."²⁹

Yukarıdaki alıntı, Ahmet Serkis'in Ankara'yı elinde bulunduran Nastor'a, Danişmend Gazi'yi öldürüp başını getirme vaadiyle yakınlaşmaya çalıştığını göstermektedir. Anlatının devamında, bu yakınlaşma sayesinde Artuk Bey'in de içlerinde bulunduğu komutanların Ankara kalesine bir hileyle girişleri ve şehrin Türkler tarafından ilk fethi kaydedilmektedir:

Irak yirde Serkis gözedüp turdi. Nâme gelüp yanına düşdi. Ahmed nâmeyi alup Melik'e getürdi. Bu yana kafirlerün gönli hoş oldı, giçeye degin urışdılar. Çün giçe oldı, Melik'ün şerrinden halâs oluruz diyü kâfirler sevindi. Bu yana müsülmânlar karavula bindiler. Herkes bârîgâha geldiler. Çün yidiler, du'a vü senâ itdiler. Andan Melik, Ahmed'i kıgrdı: "Yâ Ahmed! Nastor'a n'yledün." didi. Ahmed ahvali diyü virdi. Melik, Ahmed'e: "Âferin" didi. Çünkim dün buçuğı oldu, Ahmed gâzilere buyurdu kim gavba ve galebe peyda ittiler ... Bu yana Ahmed Serkis, Ahtuhi ve Efrumiyye ve Süleyman ibn-i Nu'mân ve Eyyüb

Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 9a/8, 191b/11.

²⁷ *Dânişmend-nâme*, s. 11.

²⁸ Dânişmendnâme'ye göre Ankara hâkimi Kaytal'ın ihtidâ etmiş yeğenidir (bkz. *Dânişmend-nâme*, 162b/5).

²⁹ *Dânişmend-nâme*, 215b-216a.

bin Yûnus ve Melik Dânişmend gazilerle biş yüz kişi atlandılar. Çeri arasından kaçarak çıkup şehirden yana yürüdiler, kal'a kapusına geldiler. Ahmed Serkis Rûm dilince çağırdı. "Kapuyı açun ki benem, Serkis. Melik başını kesdüm, getürdüm. Birkaç serverler benim kasdım kıldılar. Bana meded kulunuz kim benden intikam alurlar." dedi. Kâfirler Nastor'a haber kıldılar. Buyurdi, kapuyı açdılar. Gâziler şehre girdiler. Nastor atlandı, sarayından taşra çıktı kim Serkis'e istikbâl ide. Melik çün şehre girdi, 'Osmân yüz kişiyle kılıç tartdılar, kapucuları kırdılar. Müsülmânlar şehre döküldiler. Melik serverler ile saray katına gelüp Nastor'a irişdiler. Nastor çün serverleri görüp eytdi: "Yâ Serkis! Ben bu giçe ruhbânlara çok mâl virdüm. Haddan ziyâde ki senün günahını bağışladılar. Kamı Melik'ün başı kim amı oda yakam." dedi. Melik heman ra'd-vâr bir na'ra urdı ve eytdi kim: "Yâ Nastor! Benem Melik Dânişmend, cân elimden kanda iletessin." dedi. "Uşda benim başım, elümde bile getürdüm." dedi. Nastor ol dem niye uğraduğın bildi. Aklı başından gitti. Çünkim aklı başına geldi, Melik buyurdi, irişdi, eytdi kim: "Yâ Nastor! Tiz imana gel, yohsa başını keserem." dedi. La'in kullarına çağırdı: "Bire koman, bumı öldürün." dedi. Melik Dânişmend gördi kim la'in islâha kâbil degül. Heman kılıça iş buyurdi, irdi, Nastor'a bir kılıç şöyle urdı kim la'ini eyer kaşına degin iki pâre kıldı. La'in câmi cehenneme ismarladı. Kâfirler çün bu hâli gördi, hemân bir kezden cenge turdılar.

Bu yana taşradığı müsülmanlar dahı kal'aya girdiler. Sabah olunça kâfirlere kılıç urdılar. Çok kâfir kırdılar. Ol gün ahşama yakın olunça ceng itdiler. *Kâfirler dahı amân diledi, imâna gelmeğe râzı oldılar. Melik buyurdi, amân virdiler...*³⁰

Dânişmendnâme'de geçen bu bilgiler, şehrin Artuk Bey ve Dânişmend Gazi tarafından bir hıleye alındığını göstermektedir. Şehrin ilk Türk fâtihinin Artuk Bey olması, Bizans kaynaklarına da ters değildir. Zira Dânişmendnâme'deki bu bilgiler dikkate alınmadan da –Bizans kaynaklarına göre– Artuk Bey'in şehrin ilk Türk fatihi olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Bizans kaynaklarında Artuk Bey'in Ankara çevresindeki fetihlerine Dânişmendnâme'deki bu kayıtlar da eklenince şehrin ilk Türk fâtihinin Artuk Bey olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehre Artuk Bey'in Dânişmend Gazi ile girişi, Dânişmend Gazi'nin destanî kişiliğinden de kaynaklanabilir. Ancak 1071'den beri Bizans'ın önemli bir üssü niteliğinde olan Ankara'nın ilk Türk fâtihinin ya tek başına ya da Dânişmend Gazi ile birlikte, *Artuk Bey* olduğu söylenebilir.

Şehrin Türk hâkimiyetine giriş tarihi olarak kaynaklar 1073 yılını vermektedirler.³¹ Kaynaklardaki 1073 yılı şehrin Bizans kaynaklarındaki son anılışı olan Alexios ve İsaakios'un şehirde üç gün kalıp buradan başkente dönmelerinin tarihidir. Bizans kaynaklarından³² hareketle şehrin içinde bulunduğu durum dolayısıyla, Alexios ile İsaakios'un şehirden ayrılmalarından kısa süre sonra Ankara'nın Türk hâkimiyetine girdiği kabul edilmektedir. Bu tahmin, Bizans kaynaklarında şehrin bahsettiğimiz olay

³⁰ *Dânişmend-nâme*, 216a-218a.

³¹ Ankara'nın 1073 yılında Türk hâkimiyetine girişi için bkz. Dipnot-12, 13, 14.

³² Bryennius, ss. 63-66 (Türkçe çeviride ss. 78-88); Zonaras, s. 144, 145; Attaleiates, ss. 201-205.

sonrasında hiç anılmamasına dayanmaktadır. Kavurd'un isyanı sonucunda, Sultan Melikşah'ın Artuk Bey'i yanına çağırıldığı ve amcası Kavurd'a karşı kazandığı Kerec Muharebesi'nde (15 Nisan 1073) önemli hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir.³³

Şehrin ilk Türk fatihinin Artuk Bey oluşundan hareketle, Ankara'nın Alexios ve İsaakios'un şehirden ayrılmalarından hemen sonra alındığı ve şehrin fetih yılının 1073 olduğu söylenebilir.

Ankara'daki ilk Türk hâkimiyeti uzun ömürlü olmamış ve 1101 Haçlı Seferi ile şehir, Haçlılar tarafından küçük bir Türk garnizonundan alınarak Bizans'a verilmiştir. Dolayısıyla Ankara'da ilk Türk hâkimiyeti 1073-1101 yıllarında sürmüştür. 1101 yılından sonra şehrin tam olarak hangi tarihte yeniden Türk hâkimiyetine girdiği ve şehrin ikinci Türk fâtihî belirsizdir. Bu konu da araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Sonuç

Malazgirt Meydan Muharebesi'nin Selçuklular tarafından kazanılmasıyla Anadolu, Türklerin göç ettiği bir alan olmuş ve Anadolu'nun batısında Türkler siyasi-askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ankara şehri, güçlü istihkâmlarıyla 1071'den 1073'e kadar Türk akınlarına karşı durabilmiştir. Ankara, bu süreçte Bizans'ın Türk topraklarında kalmış ve imparatorluktan kopuk bir üssü görünümündedir. Bizans kaynaklarının Artuk Bey'in Sakarya Nehri ve İzmit civarındaki faaliyetlerini anması, şehrin Artuk Bey tarafından alınma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecini anlatan önemli bir kaynak olan Dânişmend-nâme'de de şehrin Danişmend Gazi ile Artuk Bey tarafından alındığı anlatılmaktadır. Danişmend Gazi'nin destanı kişiliğinden hareketle, şehrin ya tek başına *Artuk Bey* tarafından ya da *Danişmend Gazi'yle birlikte* Türk hâkimiyeti altına girdiği söylenebilir. Artuk Bey'in, Kavurd isyanı dolayısıyla Melikşah tarafından çağırıldığı ve 15 Nisan 1073 tarihli Kerec Savaşında Melikşah'ın yanında bulunduğu bilinmektedir. Bu durumda Ankara'nın, Komnenos kardeşlerin Ankara'dan ayrılışından (1073), Artuk Bey'in Melikşah'ın yanına gitmek üzere Anadolu'dan ayrılışına kadar (1073 yılının başları) yani *1073 yılının ilk çeyreğinde* Türk hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır.

³³Turan, *a.g.e.*, s. 36; Nejat Kaymaz, *Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair*, (Malazgirt Armağanı'ndan Ayrıbasım), TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 262; Ali Sevim, "Artuk b. Eksük", *Türkiye Dîvâneti Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (1991), s. 414; Akyol, "Kirman Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 201.

KAYNAKLAR

1973 *İl Yıllığı*, Ankara Valiliği Yayınları, Ankara 1973.

Âbidin Hayrettin, *Tarihte Ankara İstiklâl Harbi ve Bursa Hatıratı*, Semih Lütfi Matbaası, 1934.

Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, c. 2, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Agapius (Mahboub) De Menbidj, *Kıtab Al-Unvan*, c. 2, haz. Alexandre Vasilev, Paris 1909.

Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, c. 2, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977.

Akçura, Tuğrul, *Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Hakkında Monografik Bir Araştırma*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1971.

Akşit, Oktay, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

Aktüre, Sevgi, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Hakkında Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara, Eylül 1981 Seminer Bildirileri*, derleyen: Aysel Tükel Yavuz, ODTÜ-Ankaralılar Vakfı Yayınları, Ankara 2000, ss. 3-48.

Akyol, Hasan, "Kirman Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, ss. 195-213.

_____, *Roma-Bizans Döneminde Ankara (Siyasî, Fizikî, İdarî, Sosyo-Ekonomik ve Dinî Yapı)*, Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014.

Amasyalı Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. 2, Hikmet Matbaası, Dersaadet, 1327.

Angold, Michael, *The Byzantine Empire, 1025-1204*, Longman Press, London-New York 1997.

Aydın, Süavi-Emiroğlu, Kudret-Türkoğlu, Ömer-Özsoy, Ergi D., *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

Azimi, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Bağlum, Kemal, *Beş bin Yılda Nereden Nereye Ankara*, Ankara, 1992.

Baykurt, Burhanettin, *Ankara Akıncı Ovası Tarihi ve Kültürü*, Kazan Ofset, Ankara 2003.

Bosworth, C. E., "The Byzantine Defence System in Asia Minor and the First Arab Incursions", *The Arabs, Byzantium and Iran*, Variorum Collected Studies Series: CS529 (1996) ss.116-124.

_____, "Byzantium and the Syrian Frontier in the Early Abbasid Period", *The Arabs, Byzantium and Iran*, Variorum Collected Studies Series: CS529 (1996), ss. 54-62.

Börtüçene, Demet, *Bir Zamanlar Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, t.y.

Büyükyıldız, Feridun, *Başka Kent Ankara*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2009.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, e yayınları, İstanbul 1944.

Cassius, Dio, *Roman History*, İngilizceye Çev. Earnest Cary, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1970.

Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, CFHB, Vol. I, Ed. Gy. Moravcsik, İngilizceye Çev. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington 1967.

Cramer, John Anthony, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, c. II, Oxford University Press, Oxford 1832.

Cross, Toni M., Leiser Gary, *A Brief History of Ankara*, İndian Ford Press, Vacaville, California 2000.

Dânişmend-nâme, haz. Necati Demir, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Darkot, Besim, "Ankara", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1965, c. 1, ss.437-453.

Demirkent, Işın, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *Tarih Dergisi*, sy. XXXIII (Mart 1980/81) (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı'ndan Ayrı basım), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1982, ss. 133-146.

_____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

El-İdrisî Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris el-Hüsni et-Talebî, *Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtiraki'l-âfâk*, c. 2, Âlemül'l-Kütüb, Beyrut 1989.

Erdoğan, Abdülkerim, *Unutulan Şehir Ankara*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Erdoğan, Abdülkerim - Günel Gökçe, Kılıcı Ali, *Tarih İçinde Ankara*, c. 1, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2008.

Erzen, Afif, *İlkçağda Ankara*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae/Roma Tarihinin Özeti*, Çev. Çiğdem Menziliçioğlu, Kabcacı Yaymevi, İstanbul 2007.

Eyice, Semavi, “Bizans Döneminde Ankara”, *Anadolu Araştırmaları*, sy. XIV (Prof. Dr. Afif Erzen’e Armağan), İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, ss. 243-264.

Foss, Clive, “Late Antique and Byzantine Ankara”, *DOP*, c. 31(1977), ss. 27+29-87.

Galanti, Avram, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları, Ankara 2005.

Georgius, Cedrenus, *Historiarum Compendium*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, c. I, Bonnae 1838.

Nurettin Can Güleklı, *Ankara Tarih-Arkeoloji*, Doğu Matbaası, Ankara 1948.

Ioannes, Malalas, *The Chronicle*, İngilizceye Çev. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, Melbourne 1986.

Ioannes, Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

İbn Havkâl, *Kütâb-ı Sûretü'l-Arz*, Nşr. J. H. Kramers, Brill, Lübnan 1938.

İbn Hurdazbih Ebu Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, *El-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâr Sâdır, Ofset Leiden, Beyrut 1889, c. I (Eserin Türkçe Çevirisi için bkz. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008)

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 9, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

İdil, Vedat, *Ankara The Ancient Sites And Museums*, Net Turistik Yayınlar, İstanbul 2001.

Jones, A. H. M., *Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, Oxford 1998.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

Kaya, M. Ali, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, EÜ, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2000.

Kaymaz, Nejat, *Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair*, (Malazgirt Armağanı'ndan Ayırbasım), TTK Yayınları, Ankara 1972.

Kırpık, Güray, Akyol Hasan, “I. Kılıç Arslan (1092-1107)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara (2012), ss. 289-292.

Krieyev, N. G., *Ankara*, Uzdatelstvo Nauka Glounoya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskvo 1972.

Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, c. 2, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

Nicephorus Bryennius, *Commentarii*, Recognovit: Augustus Meineke, Bonnae 1886. Eserin Türkçe çevirisi: Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Özaydın, Abdülkerim, "Ankara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (1991), ss. 203-204.

Özdemir Rıfat, "Dünden Bugüne Ankara", *Türk Yurdu*, c. 22, sy. 176 (Ankara Sayısı) (2002), ss. 40-49.

Özmen, Fatih, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Purton, Peter, *A History of the Early Medieval Siege c.450-1200*, The Boydell Press, Woodbridge 2009.

Sargın, Haluk, *Antik Ankara*, Ankara 2004.

Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsân, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yayınları, Ankara 1990.

_____, "Artuk b. Eksük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (1991), ss. 414-415.

Seyyah, Kandemir, *Ankara Vilâyeti*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932.

Strabon, *Geography*, Bohn's Classical Library, London 1854 (Eserin Anadolu ile ilgili kısmının çevirisi: *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000).

Sülüner, Hasan Sinan, "*The Citadel of Ankara*": *Aspects of Visual Documentation and Analysis Regarding Material Use*, A Thesis Submitted to The Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Ankara 2005.

Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi, Birinci Kısım (622-1042), Çev. Hrant D. Andreyan, (TTK'da henüz yayınlanmamış tercüme), Ankara 1944.

Theophanes, Confessor, *The Chronicle*, haz. Cyril Mango, Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997.

Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

Uçar, Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

Witteck, Paul, "Orta Zamanlarda Ankara", *Çığır Gençlik ve Kültür Mecmuası*, Çev. Nurettin Ardıç, c. IV, sy. 46 (1936), ss. 83-84.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1944.

